

DEDE KORKUT'UN BOĞAÇ HAN DESTANI'NDA GEÇEN METAFORLARIN TASAVVUFİ TAHLİLİ MYSTICAL ANALYSIS OF METAPHORS IN DEDE KORKUT'S EPIC OF BOGACH KHAN

MUSA KAVAL*

Sorumlu Yazar

Öz

Türk halk kültürünün temel sözlü eserlerinden *Dede Korkut Kitabı* birçok gizli anlama işaret eden unsur barındırmaktadır. Kitapta medeniyeti oluşturan öncüllerden, dini muhtevanın oldukça yoğun şekilde işlendiği görülmektedir. Türklerin, İslam öncesi mistik inançlarının yer aldığı bu harmoni, İslam sonrası dönemde de uyum ve ahenk azalmamış; aksine arttırmıştır. Zira Türklerin yaşama dair benimsedikleri anlamların neden olduğu müspet dönüştürme kabiliyetinin bu süreçte önemli bir etkisi olmuştur. Türk halk kültürünün asırlar boyunca benimsediği bu yaklaşım İslam sonrası dönemde tasavvuf merkezli bir yorumla devam etmiştir. *Zira Dede Korkut Kitabı*'nin hemen başında yer alan Boğaç Han Destanı'nda gözlemlenen tasavvufi yorumun zenginliği dikkat çekmektedir. Çünkü İslam'ın dinamik ve engin anlam dünyasına dair bir yolculuk olan tasavvuf, Türklerin bitmeyen mücadelesine yenilik kazandırmıştır. Boğaç Han hikâyesinde de görülen bu uğraş Türk'ün gaza bilincinin tasavvufun mücâhede kavramıyla adeta mezc olmuştur. Türklerin savaşçı ruhunun tüm yaşamını şekillendirmiş olması ile tasavvufun en temel uğraş konusu olan nefsi terbiye etme çabasının son nefese kadar devam etmesi Türk-tasavvuf birlikteliğinin motivasyonlarından sadece biridir. Boğaç Han Destanı da bunun önemli bir numunesidir. Çalışmamıza konu olan Boğaç Han Destanı'ndaki olay örgüsü içerisinde yer alan metaforların mistik tarih boyunca ortak anlamlarda buluştukları anlaşılmaktadır. Hatta kimi zaman destandaki olayların İslam ve İslam öncesi semâvi dinlerin peygamberlerinin hayatlarıyla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte tasavvufi kültürün ölmeyen şahsiyetlerinden olan veli kültürünün İslam öncesi Türk inanç sistemindeki benzerlikleri tespit edilmiştir. Bütün bunlardan daha ilginç olanı ise Boğaç Han Destanı'nda verilen mücadelenin Kur'an-ı Kerim'deki bazı âyetlerin âdete tefsiri şeklinde yorumlanabilmesidir. Tasavvufi/işâri tefsirin mümkün kıldığı bu yorumlar Türklerin İslam'ı benimserken neden tasavvufi geleneğin belirleyici bir aks olduğunun da izahı mahiyetindedir. Bu manada destanda kullanılan bazı mistik metaforların Türklerin uzun tarihi boyunca biriktirdikleri ruhsal mirasın İslam sonrası dönemde yeniden yorumlandığı unsurlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu iddiayı pekiştirecek metaforlar üzerinden Boğaç Han Destanı'nın dini ve tasavvufi tahlilinin yapılmaya çalışıldığı bu makale ilk ve özgün çalışma olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Dede Korkut, Boğaç Han, Destan, Metafor

Abstract

the Book of Dede Korkut, which is one of the basic oral works of Turkish folk culture, contains many elements. It is seen that the religious content, which is one of the pioneers of

Araştırma Makalesi / Künye: KAVAL, Musa. "Dede Korkut'un Boğaç Han Destanı'nda Geçen Metaforların Tasavvufi Tahlili". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112 (Aralık 2024), s. 181-200. <https://doi.org/10.60163/tkhebva.1531842>

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, E-mail: kavalmusa@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8784-7762

civilization, is handled very intensively. This harmony, which also included the pre-Islamic mystical beliefs of the Turks, did not decrease, but rather increased in the post-Islamic period. Because the positive transformation ability of Turks in adoption of life had a significant impact on this process. This approach, adopted by Turkish folk culture for centuries, have continued with a sufism centered interpretation in the post-Islamic period. The richness of the sufi interpretation observed in the Epic of Bogach Khan, located at the beginning of *the Book of Dede Korkut*, attracts attention. Because sufism, which is a journey into the dynamic and vast world of meaning of Islam, has guided the endless struggle of the Turks. This struggle, which is also seen in the story of Bogach Khan, is almost fused with the Turkish consciousness of ghaza and sufism's concept of struggle. The fact that the warrior spirit of the Turks has shaped their entire lives and that the effort to discipline the soul, which is the most basic struggle of sufism, continues until the last breath is only one of the motivations of the Turkish-sufism unity. The Epic of Boğach Khan is one the sample of it. It is understood that the metaphors in the plot of the Bogach Khan Epic, which is the subject of our study, have common meanings throughout the deep mystical history. In fact, sometimes the events in the epic are similar to the lives of the prophets of Islamic and pre-Islamic heavenly religions. In addition, similarities between the saint cult, one of the immortal figures of sufism, and the pre-Islamic Turkish belief system have been identified. What is more interesting than all of these is that the struggle in the Epic of Bogach Khan can be interpreted as a literal interpretation of some verses in the Holy Quran. These interpretations, made possible by sufi/Ishari commentary, also explain why the sufism was a decisive axis when the Turks adopted Islam. It is possible to say that some of the mystical metaphors used in this mandate epic are elements in which the spiritual heritage accumulated by the Turks throughout their long history was reinterpreted in the post-Islamic period. This article, which attempts to make a religious and mystical analysis of the Bogach Khan Epic through metaphors that will reinforce this claim, will be the first and original study.

Key Words: Sufism, Dede Korkut, Bogach Khan, Epic, Metaphor.

Giriş

Türk halk kültürünün oluşmasında ve nakledilmesinde sözlü gelenek başat bir misyon üstlenmiştir. Tarihi süreç içerisinde tıpkı dil, din ve coğrafya gibi sözlü anlatım da dinamizm sergilemiştir. Yazılı aktarımın yaygın olmadığı bütün toplumlarda destanlar, masallar ve mitolojik hikâyeler içinden çıktıkları toplumların temel hasletlerinin devamlılığını sağlayan kültür eserleri olmuşlardır. Kültürün hem oluşturulması hem de gelecek nesillere aktarılmasında elzem öneme sahip sözlü kültür unsurları dil, edebiyat ve folklorun yanında tinsel-ussal açıdan insanoğlunun varoluşsal hakikatinin motiflerini aksettirmektedir. Zira arkaik dönemlerden ana uzanan her bir sözlü kültür unsuru, insan-âlem-Tanrı bağlamında varoluşun ve karşılıklı ilişkinin bütün unsurlarını çok yönlü ve derinlikli bir muhteva ile aktarımını gerçekleştirmektedir. Çocuklara masal, yetişkinlere sohbet, ihtiyarla övünç gibi algılanan destanlar, hakikatte millet olma şuurunun temel kodlarını ihtiva etmektedir. O nedenle Dede Korkut hikâyeleri Türk tarihinin belirli bir döneminde doğmuş, donuk bir halk söyleyişi olmanın ötesindedir. Kendini dile getiren toplum gibi destanlar da her dönemde özgünlüğünü bozmadan güncellenmeyi başarmışlardır. O nedenle varlıklarını muhafaza etmişlerdir. *Dede Korkut Kitabı*'nda geçen hikâyeler kahramanlar, coğrafya, olaylar bağlamında değerlendirildiğinde oldukça geniş bir zaman ve mekânda üretilmiş olduğu görülür.¹ Tarih anlatıcılığı şeklinde değerlendirilemese de tumturak bir övünmenin fevkinde, hikâyeler Türk halk kültürünün birçok unsurunu içermektedir.

Günümüzde insan ve toplum yaşamında dinin fonksiyonu modern birtakım

1 Bk.Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* (İstanbul: M.E.B.,1971)

dayatmalardan ötürü aşınmış olsa da² yakın bir geçmişe kadar din, bireysel ve toplumsal yaşamın hemen her alanında baskın şekilde kendini göstermiştir.³ *Dede Korkut Kitabı*'ndaki destanların, muhtevanın tarihi serencâmı içerisinde uğradığı değişimin yazıya geçirilmesi sürecinde vâki olduğu ortadadır.⁴ İslam öncesi dönemde de Türklerde büyük öneme sahip dini ve mistik eğilimler varlığını sonraki dönemde de göstermektedir. Korkut Ata adıyla anılan bu ulu şahsiyetin sonraki dönemlerde Dede Korkut şeklinde anılmaya başlaması dahi bu değişimin bir sonucu olarak görülebilir. Zira geçmişte ve günümüzde tasavvufi şahsiyetlere hitaben “dede” lakabının kullanıldığını görürüz. Dolayısıyla kişiliklerin sahip olduğu kimi mistik hallerin hikâyeler vesilesiyle İslam'ın veli profili şekline dönüşerek devam ettiği okunmaktadır. Bu yönüyle *Dede Korkut Kitabı*'na dair değerlendirme yapan Bulduk, Türk'ün millet olma hasletleri ve şahsiyetleri açısından benzersiz örnekler ihtiva eden destanların, Türk dünyasının kimlik pasaportu olduklarını ifade etmiştir. Zira geniş bir alana yayılan ve hemen bütün Türk boylarının yaşam örneklerini barındıran destanlardaki tek bir kelimenin önemli ipuçları sunacağına da dikkat çekilmiştir.⁵ Bu çalışmada tam olarak bu hakikatten yola çıkarak *Dede Korkut Kitabı* 'ndaki destanların dokusunda önemli bir yer teşkil eden motifleri, dini-tasavvufi açıdan yorumlamaya çalıştık.

Türklerin İslamlaşma sürecinde kendi tarihi ve sosyal sâiklerin yanında genetik ve psikolojik geri beslemeler nedeniyle tasavvufi yorumun bir tesadüf olmadığı düşünülmektedir. İleride daha kapsamlı şekilde ele alınan tarihi ve kültürel tüm bu arka plan olgularından hareketle Türk-İslam sentezinin kendine özgü yorumunun ana aksını oluşturan tasavvufun da tıpkı süreç içerisinde aktarılan destanlar gibi toplum içerisinde yoğrulduğu anlaşılmaktadır. Nasıl ki, destanları hissedene, kimi zamanda yaşayan ve daha sonra da aktaran insan değişim ortaya koymaktadır. Aynı şekilde İslam'ın dinamik yorumu olan tasavvuf da Türk toplumunun aksiyoner yaşantısı ile ahengini bulmuştur. Türk toplumunda tasavvufun etkisi üzerine incelemeler yapan Nurettin Topçu'nun ifadesi ile İslam'ı şekil ve kâide ile dondurmaya çalışan eğilimlerin aksine tasavvuf, içerisinde taşıdığı aşk ve coşku ile Türk tarihinin aksiyonerliğinin motivasyonu olmuştur.⁶

Günümüzde de dini telâkkisini tasavvufun engin tefekkür ve anlayış biçimi üzerinde anlamlandıran Türkiye'nin diğer İslam topluluklarından önemli birtakım farklılar arz ettiği görülür. *Dede Korkut Kitabı*'nda görülen bu özgün dini yorum, Türk'ün inanç dünyasını kuşatan derin mistik ve tarihi tecrübenin devamı niteliğindedir. O nedenle destanlar yaşandıkları zaman ve çevrenin ötesine uzanan sonsuz yaşam idealinin numuneleridir. Bu manada Gök Tengri ve âhret inancına sahip Türklerin, İslamlaşma sürecinde tasavvufi yorumu benimsemeleri tesadüf değildir. Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde inceliklerle işlediği örneklerde de görüleceği üzere tasavvufi yorumu, Türklerin bireysel ve toplumsal yaşam karakterlerine en uygun din algılama şeklidir. Dede Korkut hikâyelerinde de görülen dini ve tasavvufi örüntünün Türk halk yaşamına dair sunduğu motifler günümüz insanının manevi serencâmını da özetlemektedir. Türk İslam anlayışının tarihi bir izdüşümü olarak telâkki edilebilecek mahiyette

2 Anthony Diggins, *Run Away World: How Globalization Is Reshaping our Lives* (New York: Routledge, 2000), 38-41.

3 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 75-79.

4 M.Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 212-214

5 Üçler Bulduk, “Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar”, *Kars Kafkas Üniversitesi I. Milli Kafkasya Sempozyumu*, (Kars, 1995), 247

6 Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998).

olan Dede Korkut destanları günümüz İslam dünyasının kendi coğrafyasında uzun yıllardır süren inançsal ayrışma ve çatışmanın anlaşılmasına vesile olacağı gibi İslam coğrafyasının Müslüman olmayan toplumlarıyla nasıl bir ilişki tesis etmesi gerektiği konusunda da ipuçları sunmaktadır. Zira tarihteki ihtişamlı geçmişin üzerine yükseldiği inanç, ahlak ve yönetim ilkelerinin belirlenmesinde inkâr edilemez ehemmiyeti olan dini ve tasavvufi geleneğin anlaşılması bugünün bazı sorunlarına ışık tutabilecek mahiyettedir.⁷ O nedenle *Dede Korkut Kitabı*'nın, Türk'ün genetik dokusunda taşıyageldiği hasletlerle mecz edilen mistik gizemciliğinin bir beyanı olduğunu söylenebilir.

Türk tarih ve edebiyatında büyük bir öneme hâiz Dede Korkut destanları ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Eserin dini ve tasavvufi yönüne dair genel bakış ortaya koyan çalışmalarda daha çok kavramsal tespitler ve dini motiflerin benzerliklerine dair genel değerlendirilmeler yapılmıştır. Bu çalışmalarda dini ve tasavvufi yönden derinlemesine araştırılmalar yapılmadığı görülmüştür. Türk-İslam yorumunun halkın gönlünde ve dilinde geliştirilmesinde başat eserlerden kabul edilen *Korkut Ata Kitabı*'ndaki destanların her birinin farklı ilmi disiplinler eşliğinde derinlemesine araştırılması, eserdeki birçok olgunun gerçekliğinin günümüze kadar olan yansımalarının olduğu görülecektir. Bu çalışma ile *Dede Korkut Kitabı*'ndaki destanların dokusunu oluşturan dini ve tasavvufi metaforların değerlendirilmesi yapılarak adeta Türk toplumunun manevi serencâmını nasıl resmettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.Dede Korkut'un Manevi Kişiliği

Boğaç Han Destanı ile ilgili değerlendirmelere geçmeden evvel eserin kahramanlarından biri ve aktarıcısı olan Korkut Ata'dan bahsetmek gerekmektedir. Zira herhangi bir eserin doğru anlaşılması için yazarın şahsi ve toplumsal kimliği büyük önem taşımaktadır. O nedenle Dede Korkut'un dini ve tasavvufi yönünün ortaya konulması elzemdir.

Kaynak eskiliği nedeniyle yaşadığı dönem ve mekân ile ilgili henüz net bilgilere erişilemeyen Korkut Ata'nın, Türk tarihinin sözlü geleneğinde bizzat şahsiyet kazanmış bir ulu kişilik olduğu görülür.⁸ Dini kimlik açısından Korkut Ata'nın rolü, Türk toplumlarında yerini bulmuş “kamlık” olgusuyla değerlendirilmektedir. Dini bir figür olarak kam, şaman inancında kâhin, büyücü ve coşkun dini önder olarak tarif edilir. Hemen bütün şamanist toplumlarda sihir ve vecd hallerinin hâkim olduğu görülmektedir. *Korkut Ata Kitabı*'nda ise akıl ve gerçeklikten kopmamış bir dini şahsiyet portresinin çizildiği görülmektedir. Bu manada Gök Tengri inancına sahip Korkut Ata'nın basit bir genelleme ile şamanist bir figür serdettiğini söylemek doğru olmayacaktır. Şamanların ruhlar ile irtibat kurması da yine Türklerin atalar kültü ile karıştırılarak dinler arasındaki ayrımı iyi yapamayan veya elde yeterli veri olmadan varılan genellemeler, Türklerin Gök Tengri inancının doğru anlaşılmasına engel olabilmekte. İslam dininde vefat eden yakınlarla gösterilen saygı ve vefânın ibadet ve dualarda yerini aldığı görürüz. Her namazda okunan Rabbenâ duaları başta olmak üzere İsrâ Sûresi 24. ve İbrahim Sûresi 41. âyetlerde atalara dua etmenin bir emir olduğu görülmektedir. Bu âyetleri tatbik eden Hz. Muhammed de kabirlere gitmiş ölüler için dua etmiştir. Hz. Aişe, Hz. Muhammed'in yanında kaldığı her gecenin

7 Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004).

8 M. F. Kırzioğlu, “Dede Korkut Kitabındaki Üç Destanın Tarihteki Yeri”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, (Ankara: Pikim, 1973), 95-106.

son kısımlarında Bâki Kabristan'ında medfun olan arkadaşlarının mezarlarını ziyarete gittiğini nakleder⁹. Hatta bir gece Hz. Cebrail'in Hz. Peygamber'e; "Rabbın Bâki ehline gidip onlar için istiğfar etmeni emrediyor!" ifadesiyle, kabir ziyaretinin Allah'ın emri olduğunu okuruz.¹⁰ Hz. Muhammed, kabirlerinde yatanlara selam verip dua ederdi. Başka bir hadis-î şerifte ise asıhtan bazılarının, kabirdekilerle sanki onlar sağmış gibi konuşan Hz. Muhammed'e kendisini duyup duymadıklarını sorduklarında, "Benim söylediklerimi siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Şu kadar ki, onlar cevap veremezler."¹¹ buyurmuştur. Türklerdeki ata kültüründen ötürü birinci dereceden yakını olan bir kişinin kıymet verdiği ölünün şekline benzer bir oyuncak boyutunda bir figür olan "kugurçak/korçak yapıp onu evinde sakladığı, zaman zamanda o figürü öperek sevgisini gösterdiği Ebu'l Gazi Han tarafından aktarılmaktadır.¹² Tanyu, taşın Türkler için mistik öneminin eski inançlarında olduğu gibi günümüze kadar uzanan hikâyelerde yavaşça taşa dönüşen "taş bebekler" ile ilgili hikâyelerin yanında "taş ol, taş doğurma, niyet taşı" gibi kavramlara dikkat çeker.¹³

Tevhid akidesini ihtiva eden Gök Tengri inancının anlaşılmasında önemli bir katkısı olacağını düşündüğümüz Korkut Ata, her bir hikâyede ve tecrübe edilmiş her bir olayda Tanrı'nın birliğine vurgu yapmaktadır. Bu olgudan hareketle tarihçiler tarafından da ifade edildiği üzere sadece Korkut Ata figürü değil, yapılan çalışmalardan hareketle Türklerin tek Tanrı inancına sahip ve sapkın inançlara meyiletmediği söylenebilir. "Gök" kelimesinin yücelik, ululuk anlamında bir sıfat kullanıldığına dikkat çeken Tanyu, Gök Tengri ile Vahdâniyet vasfına sahip tek ve mutlak Tanrı'ya işaret edildiğini dile getirir.¹⁴ Diğer dinlerde güneş, ay ve yıldızların tanrılaştırılmasına rağmen Türklerin göğü, yüceliğin sembolü olarak kullanması Gök Tengri inancının tevhidî içerdiği göstermektedir.¹⁵ Göğün, ilahi aşkınlığın sembolik ifadesi olduğunu tartışmaya mahal vermeyecek şekilde aşıkâr addeden diyen Schimmel¹⁶ şu âyeti dile getirir; "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah daima diridir, bütün varlığın idaresini yürütendir. Allah'ı ne gaflet basar, ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur... Allah'ın kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır. Onların her ikisini de görüp gözetmek O'na bir ağırlık vermez. Allah çok yücedir, çok büyüktür."¹⁷ Bu âyet gibi diğer pek çok âyette bildirildiği üzere göksel varlıklarla insan pozisyonunu doğru konumlandırarak manevî yükselişini gerçekleştirebilmedir.¹⁸

Allah'ın tekliliğinin ve yüceliğinin insani vasıflardan uzak şekilde bildirilmiş olması ve Hz. Muhammed döneminden itibaren Müslümanların ellerini göğze kaldırarak dua etmeleri bir rastlantı olamaz. Türk coğrafyasını gezen İslam âlimi ve gezgini İbn Fadlan'ın dara düşen bir Oğuz kişinin başını göğze kaldırarak "Bir Tengri" diyerek¹⁹ duaya başlaması henüz Müslüman olmamış Türklerin, Gök Tengri inancıyla mahiyeti açısından dikkat çekicidir. Tasavvuf geleneğinde insan-âlem ve ruhaniyet

9 Müslim, "Cenâiz", 102.

10 Müslim, "Cenâiz", 103.

11 Müslim, "Cennet", 76;77.

12 Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1976), 60.

13 Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı* (Ankara: AUIFY, 1980), 3, 99, 154, 236, 241, 246.

14 Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, 15.

15 Sadettin Gömeç, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Denizli, 1998), 38-50.

16 Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 38.

17 Bakara, 2/255.

18 Nasr, *İslam ve İlim*, 237.

19 Ramazan Şeşen, "Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10/11, 1981, 78.

direk ilişki içerisinde. Hatta bütün âlem ve doğa kutsal bir niteliğe sahiptir.²⁰ O nedenle Türklerin tasavvuf ile ilişkisi İslam ile başlamış olsa da mistik yönelimlerinin çok daha eskiye dayandığını kabul etmek durumundayız.

Yukarıda değinilen hususlar eşliğinde Türklerin büyük çoğunluğunun, İslamlaşırken benimsediği itikâdî, âmeli ve ahlaki yaklaşımın teşekkülü ve günümüze kadar bu çizginin devam etmesi bir rastlantı olamaz. Dinin akıl ve gerçeklikle algılandığı bu ekollerin ilk Müslüman Türk topluluklarında yazılan eserlerdeki izlerine fazlaca rastlanmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nın hemen başında, İslam'ın temel âkidelерinin dile getirildiği şu ifadeleri örnek mâhiyetinde sunmak isteriz; “Allah, demeyince işler düzelmez, Kâdir olan Allah vermeyince kişi zenginleşmez. Ezelden yazılmazsa kul başına kaza gelmez, ecel vakti ermeyince kimse ölmez.”²¹

Mistik eğilim açısından Türklerin tasavvufi yoruma büyük önem verdiklerini Korkut Ata örneğinde de müşahade etmekteyiz. Veli bir kişi olarak tavsif edilen edilen Dede Korkut'un eserinde İslam'ın zâhir-bâtın uyumunu ölçülü bir şekilde koruduğu görülmektedir. İleride detaylı şekilde değerlendirilecek bu hususun benzerini Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi'de de görmekteyiz. Hoca Ahmet Yesevi'nin, İslam coğrafyasının çeşitli mezhep savaşlarıyla nedeniyle kaos içerisinde olduğu dönemde Türklerle İslam'ı anlatmak için vesile edindiği hikmetlerinde bu gerçeği fazlasıyla bulmak mümkündür. Birkaç örnek olarak;

Ebu Hanife mezhebinde asla yürümez,
Mübtedinin mezhebinde yürürler ha.²²
Şeriâta maksat odur yola girmek,
Tarikatta maksat odur nefisten geçmek,
Hâkikâta aziz canı feda eylemek,
Candan geçmeden aşk şarabını içse olmaz.²³

Türk'ün İslami yorumlamasında başat karakterlerden Hoca Ahmet Yesevi ile aynı inancı benimsediği deyişlerinde görülen Korkut Ata'nın İslamlaşan Türk toplumunun imân ve âmeliyle kendini gösteren ilk Alperenler'den olduğu görülür.²⁴ Türk tarihi, dini bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde Korkut Ata'nın, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında görülen din âlimi, bilge, müşâvir ve gâipten haber veren bir ulu kişi olduğu görülür. Dede Korkut'un sergilediği vasıfların İslamiyet sonrasına karşılık gelen “veli” tipolojisini aksettirdiği anlaşılmaktadır. Kitabın hemen başında Dede Korkut'un; Bayat Boy'undan “er kişi” vasfıyla Hz. Peygamber'in döneminde ortaya çıktığı, ilham ve keşfe mazhar bir zât olarak gâipten haber verdiği zikredilmektedir. Bu vasıflarından ötürü Oğuzların müşküllerini danıştığı ve tavsiyelerine de harfiyen uyulan bir şahsiyet olduğu aktarılmaktadır.²⁵ İslami ve tasavvufi yönden yaşadığı devrin otoritesi kabul edilen Abdülkerim Kûşeyri, “veli” kavramını âyet ve hadisler bağlamında kapsamlı şekilde açıklar. Devamında velilerin, duaların kabulü yanında gelecekte haber verme gibi başka kerâmetler gösterebileceklerini nakli ve akli deliller eşliğinde izah eder.²⁶ Yine ilk dönemin büyük mutasavvıflarından Gazneli Hücvirî,

20 Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, 10.

21 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 1.

22 Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, ed. Mustafa Tatçı (Ankara: Merkez Repro Basım, 2016), 445.

23 Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, 249.

24 Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 198.

25 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 1.

26 Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 347-351; 433-465.

tasavvuf yolunun esasın ve aslının velilik üzerinde temellendirildiğini delilleriyle tafsilatlı şekilde ortaya koyar.²⁷

Türklerin İslam'ı anlama ve yaşayış biçiminde temel yorum telakki ettiği görülen tasavvufun uzun bir silsile şeklinde varlığını gösterdiğini dile getiren Köprülü, halk edebiyatından başlıca unsurlara dikkat çeker. Türk edebiyatı ve tasavvufi halk edebiyatı üzerine uzun araştırmalardan sonra ulaştığı tespitinin özeti mahiyetinde şunlar söylenebilir. Köprülü'ye göre Müslümanlıktan önceki dönem Türk halk edebiyatı ile yakından alakası olması itibarıyla henüz ilk başlardaki teşekkül sürecinde tasavvufi temel unsurlara rağbet söz konusudur. Bu halk edebiyatı vasıtasıyla tasavvufi esaslar toplum arasında yayılma imkânı bulmuştur. İlerleyen zamanlarda da tasavvufi duygu ve düşüncelerin gelişmesi bu edebiyatın yüzyıllar boyunca halk dilinde yaşamasına vesile olmuştur.²⁸

Başta Anadolu gelmek üzere Türk yurtlarının her köşesini sarmış evliya türbelerinin halk kültürüne olan etkisinin azalmadığını görüyoruz. Modernizm ve rasyonalizmin etkisine rağmen toplumumuzda rağbet gören mekânlardan, evliya türbeleri halk inancımızın vazgeçilmez unsuru olmaya devam etmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda okuduğumuz üzere velilerin sadece yaşadıkları zaman diliminde insanlara hizmet etmedikleri hatta vefâtlarından sonrada inananların müşküllerini çözdüklerine dair sayısız aktarımlara şahit olunmaktadır. Abdülhâkim Arvasi'nin talebesi olan mutasavvıf Muzaffer Ozak, Anadolu'yu kuşatan evliya türbelerini anlattığı *Zinetü'l-Kulüb* adlı eserinde velilerden bahseder. Hatta bizzat tecrübe ettiği Telli Baba adlı velinin kerâmetlerini aktardıktan sonra evliyanın hizmetlerinin vefâtlarından sonra da devam ettiğini İslâmî delilleri ile anlatır. Tecrübe ettiği vâkıânın tasavvufi bir hakikat olduğunu mutasavvıf şâir Akşemseddin'e atfedilen şu dizeler ile pekiştirir;

Evliyauallah iki cihanda tasarruf ehlidir.
Bu ölüdür undan nasıl derman olur deme.
Mevlanın kılıcıdır, vücudu ona kılıf olmuştur.
Bir kılıç ki çıplak olduğu zaman daha fazla tesir eder.²⁹

Türk halkının dini ve tasavvufi geleneğinde velilerin akıl, hikmet ve aksiyonerlik yönlerini yansıtan ilk şahsiyetlerinden Dede Korkut, günümüz Türk dünyasında veli rolü hala icra etmektedir. Aşağıda tek tek değinmeye çalışacağımız üzere onun bedenlen vefât etmiş olmasına rağmen destanları ile ruhen Türk halkına manevi yönden hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Zira tasavvuf düşüncesinde havada uçmak, suyun üzerinde yürümek ve gâipten haber vermektен ziyade hakiki kerâmet kötü huyları atıp yerine güzellerini koymaktır.³⁰ Bu anlamda asırlar boyunca Türk toplumunun terbiyesinde başat rol üstlenmiş başat bir şahsiyet olarak Dede Korkut elinde kopuzuyla bir veli telakki edilir.³¹ Ziya Gökalp, Türk toplumundaki veli kültürünü Dede Korkut'un örneklediği gibi akıl, hikmet, ahlak ve tasavvuf bağlamında şirleştirir.

İnsanların ilk mürşidi kimlerdir?
Hiç şüphesiz peygamberler, veliler

27 Ali b. Osman Cüllâlabî Hüevirî, *Keşfu'l Mahcûb* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 273-297.

28 Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, 356.

29 Muzaffer Ozak, *Zinet-ul Kulub* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 2019), 438.

30 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 434.

31 Ahmet Yaşar Ocak, *Menakıbnameler* (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 12-17.

Bu zamanda din, hikmete kılavuzdur
 Ahlak, sanat hep o nurdan alır fer
 Ancak sonra din yerini ham zühte
 Verir, artık coşkun vecdi azalır
 Velilerin yeller eser yerinde
 Mürşid adı fakihlere irs kalır
 Fakihlerin kılavuzu nakliyyat
 Dini zorla sürüklerler bu yola
 Hikmet der ki, “Bana rehber akliyyat”³²

2.Kara Otağ Metaforu

Bayındır Han tarafında yılda bir kez Oğuz Beylerine ziyafet verilirdi. Daha öncekilerden farklı olarak bu defa ak, kızıl ve kara renkte üzere üç ayrı otağ kurulmuştu. Bayındır Han, oğlu olanların ak otağda, kız evladına sahiplerin ise kızıl otağda şerefle misafir edileceğini bildirmişti. Kız ve erkek çocuğa sahip olmayanların kara otağda misafir edilmesi, altlarına da kara keçe serilmesi ve sofralarında kara koyun yahnisinden başka bir şey verilmemesini emretmişti. Bu muameleyi beğenmeyenlerin de kalkıp gitmelerini istemiştir. Çünkü böylelerine Allah’ın beddua ettiği için kendileri de beddua edecektir. Daha önce böyle bir ayırımın yapılmamasına karşın icra edilen yeni ağırlama şekli dinsel başka bir ahvalin geliştiğine işaret etmektedir. İslam inancında çocuk sahibi olmama kınanma sebebi değildir. Hz. İbrahim’in yüz yaşına kadar çocuk sahibi olmadığı Kur’an-ı Kerim’de bildirilmektedir.³³ Koca karı olmasına rağmen Hz. İbrahim’in eşi Hacer’in şaşkınlık içerisinde Hz. İsmail’e hamile kaldığını okuruz.³⁴

Boy boylama, soy soylama ifadesinin sık geçtiği *Dede Korkut Kitabı*’nda nesil sahibi olmanın Türkler içerisindeki önemi aşikârdır. Benzer şekilde çocuk sahibi olmamanın Manas Destan’ında da şikâyet konusu edildiğini okuruz.³⁵ Çok çocuk sahibi olmanın toplum ve tanrılar nezdinde statünün ölçüsünden sayıldığı Gilgamesh Destanı’nda dile getirilir.³⁶ Kırık çömleğe benzetilen çocuğu olmayan kadından kimsenin hoşlanmadığı ifade edilmiştir.³⁷

Karanlık ve hiçliğin rengi olan karanın o dönemden itibaren soyu olmayanların da ifadesinde de temsili olarak kullanıldığını anlaşılmaktadır. Siyah rengine tasavvuf kültüründe kötü anlamlar verilmiştir. Horasanlı mutasavvıf Necmeddin Kübrâ siyahı; bedensel hazların ve nefis-i emmârenin insandaki olumsuz inançlar, duyguların bir yansıması olarak değerlendirmiştir.³⁸ Kur’an-ı Kerim’de geçen bütün nefis tasnifleri bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında Allah’ın “Biz âyetlerimizi çevrelerinde ve kendi nefislerinde insanlara göstereceğiz.”³⁹ buyruğu Dirse Hanın başına geleni izah etmektedir. Zira Dirse Han’ın ahvalinin Bayındır Han’ın buyruğu ile çevresindekiler tarafından kendisine gösterilmiş olmasının yanında nefis-i emmâresi

32 Ziya Gökalp, *Yeni Hayat Doğru Yol* (Ankara: Güneş Matbacılık, 1976), 10.

33 Hüd, 11/71.

34 Hüd, 11/72.

35 Işıl Altun, *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm* (Kocaeli: Yayıncı Yayıncılık, 2004), 102-103.

36 Jean Bottero, *Gilgamesh Destanı*, çev.: Orhan Suda. (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2013), 2018.

37 Andrew George. *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian* (New York: Penguin Books, 1999), 188.

38 Necmeddin Şahinler, *Siyah ve Yeşil-Kur’an’da Renk Sembolizmi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 17-27.

39 Fussilet, 41/53.

üzerinden de kendi iç dünyasındaki bazı işaretleri ileride görecektir olması destanın bir yönüyle âyetin bir tevili olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan çevresindekiler tarafından kendisine gösterilen muamele tasavvufi açıdan “kara ölüm” olarak adlandırılan halkın eza ve cefasına katlanmak zorunda kalacağına da ilk işareti olmuştur. Zira destanın ilerleyen bölümünde Dirse Han, en yakın çevresinde bulunan yiğitleri tarafından büyük sıkıntılara maruz bırakılacaktır. Dirse Han’ın durumu Hz. İbrahim’in başına gelenlere benzemektedir. Zira yaşlılık çağında çocuğu olan Hz. İbrahim’in de toplumun gözü önünde rezil edilerek cezalandırılması⁴⁰ ve ülkesini terk etmesi⁴¹ gibi toplumsal cezalara maruz bırakıldığıni biliyoruz.

Bayındır Han’ın onu kara otağa oturtması aslında Dirse Han’ın âyette bildirilen hikmetlerin aşikâr olması için vesilelerin ilk sebebi olmuştur. Çevresinde oluşan işaretlerden sonra Dirse Han kendi nefsindeki işaretleri görerek aydınlığa kavuşacaktır. Zira şeklen küçük fakat özü itibarıyla âlemi-i ekber olan insan kozmik, genetik, psikolojik, parapsikolojik ve ruhsal gizli nice yönü itibarıyla gizli bir hazinedir. Kendini keşfetmesi gereken insana, Allah; “Kendi nefislerinizde de âyetler vardır, görmüyor musunuz?”⁴² buyurarak kendine yönelmesine dikkat çeker. Âyeti, tasavvufi tefsir ile benzer şekilde yorumlayan Bursevi, âlem-i sağır, âlem-i kebir kavramları eşliğinde fizyolojik birçok benzerlikler açısından ele aldıktan sonra insanın kudretinin büyüklüğüne vurgu yapar. Yaşadıkları sorunların çözümü olarak da Hz. Ali’ye atfedilen dizeleri nakleder;

Hastalığın sendendir görmüyorsun
Devâsı da sendendir anlamıyorsun
Sen kendini küçük bir cisim sanıyorsun
Halbuki âlem-i ekber sende mevcuttur.⁴³

“Kara otağ” zilletine düşen Dirse Han artık kendini keşfetmek için bir yolcuğa başlamıştır. Dirse Han’ın kendini keşfetmeye başladığı bu uğraşın müsebbibi Bayındır Han’dır. Destanlarda Hanlar Hanı ifadesiyle zikredilen Bayındır Han’ın sıradan bir lider olmadığını görüyoruz. Zira iki yerde, “Karanlık gecede yolumu kaybetsem ümidim Allah. Büyük sancağı tutan hanımız Bayındır Han”⁴⁴ şeklinde övülen Bayındır Han’ın “ak alınlı” ifadesiyle maddi gücünün yanında manevi kuvvetliyle de anıldığı görülmektedir.⁴⁵ Maddi ve manevi yönde sûfilerin rehberi olan Hz. Muhammed’in sancağı gibi tasavvufi grupların da tuğa benzeyen tüylü sancakları taşıdıkları bilinmektedir.⁴⁶ Türk devlet geleninde liderlerin Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi konumundaki fonksiyonun sadece dünya işlerini yürütmek değil aynı zamanda uhrevi bir yönün olduğu da görülmektedir.⁴⁷

Bayındır Han için kullanılan “ak alınlı” ifadesi ile onun manevi saflık yönüne işaret edilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de de zikredilen aydınlık yüzlerin⁴⁸ övülen kişilerin vasıfları olduğu görülür. İslam’ın sancaktarlığını yapan Türklerin gaza ruhuyla giriştiği

40 Enbiya, 21/61.

41 Enbiya, 21/71.

42 Zâriyât, 51/21.

43 İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l Beyân* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), C. 18, 155-157.

44 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 181,212.

45 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 189, 192, 193, 197, 199.

46 Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, 58.

47 Emel Esin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi,1978), 88.

48 Âl-i İmran, 3/106; Mutaffifin, 83/24.

mücadele öncesi abdest, namaz ve dua ile Allah'a yöneldikleri Dede Korkut'un her destanında vurgulanmaktadır. Bu anlamda Dede Korkut'un Bayındır Hanı tavsif ettiği bu özellik şu âyeti hatırlatır; "Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetindir, kendi aralarında merhametlilerdir. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerinde secde izidir."⁴⁹

İslam'ın gaza vazifesini tarihi serencâmi içerisinde mahir bir şekilde ifa ettiği görülen Türkler için nefis ile mücâhedenin de etkin şekilde yapılmış olması gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber'in belirttiği üzere nefis ile cihat, düşman ile yapılan mücadeleden hem daha uzun hem de daha zordur. Bu nedenle Hz. Muhammed'in techiz edilmiş en büyük İslam ordusu ile seferden dönerken; "Küçük cihattan büyük cihada gidiyoruz." sözünü karşılık büyük cihadın ne olduğunu soran ashabına, "O nefisle cihattır."⁵⁰ buyurmuştur. Bir başka hadis-i şerif'te de; "Hakiki mücahit nefisine karşı cihat açan kimsedir"⁵¹ buyuyarak bu olguya dikkat çekmiştir.

Nur'un ve aydınlığın karşıtı olan siyah ile remzedilen nefis-i emmâre'nin kötülüklerinin izâlesi için kurban edilmesi gerekmektedir. Kötü ve aşağılık duyguların membâi olan ve daima kötülüğü emreden nefis-i emmârenin⁵² kurban edilmesi elzemdir. Zira Allah ancak nefisini tezkiye edenlerin kurtuluşa ereceğini bildirmektedir.⁵³ İlahi bütün dinlerde görülen kurban ibadeti, ilahi güçleri memnun etmek ve onlara yakınlaşma vesilesidir. Kadim dinlerde karşılık bulan ilk çocuğun Tanrıya kurban edilmesini Hz. İbrahim örneğiyle hatırlatan Schimmel, kurbanın en üst mertebesi olarak şehâdeti dile getirir.⁵⁴ İnanın kişinin Tanrı'nın rızası için gerektiğinde kendi canını vermesini kurban ibadetinin zirvesi olarak telakki edilmesi Türklerin gaza ruhu ile biri bir örtüşmektedir. Hz. Muhammed tarafından küçük cihat olarak tarif edilen fiziki cihattan daha zor olan nefis ile cihat Allah'ın emridir. Zira nefis ilahlık iddiasında bulunabilecek tek varlıktır. Şöyle ki "Gördün mü nefsinin arzu ve hevâsını tanrı edineni? Onun sorumluluğunu sen mi vekil edinerek üzerine olacaksın?"⁵⁵ uyarısıyla tarif edilen nefisine uyan kişinin farkında dahi olmadan algı, idrak ve duygularının kendisi için en büyük saptırıcı olduğu bildirilmiştir.⁵⁶

3. Büyük Savaş

Kendisi için büyük savaşın işareti olan kara otağdan kalkan Dirse Han, "Yiğitlerim yerinizden doğrulun, bu garâip bana ya bendendir ya hatundandır." diyerek oradan ayrılır. Bu ifadesinden ötürü kusuru kendisi ya da hanımından bilmesi Dirse Hanın nefis muhasebesi içerisine girmiş olduğu anlamına gelmektedir. Dirse Han'ın tasavvufi yolun ilk adımı mesabesinde olan bu sorgulaması özü itibarıyla taşıdığı cevherin ve erişebileceği makamın işaretçisi olmuştur. Tasavvufta kendini kınayan benlik anlamına gelen nefis-i levvâme⁵⁷ makamına karşılık gelen bu sorgulamada Dirse Han, çocuk sahibi olamamanın bir diğer sorumlusu olarak eşine de ağır sözler sarf eder. Kendisine yüklediği eşi, Dirse Han'a acı sözler söylemek yerine aygır, erkek deve

49 Fetih, 48/29.

50 Suyûti, II, 73.

51 Tirmizi, "Cihad", 2.

52 Yûsuf, 12/53

53 Şems, 91/9.

54 Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, 136-138.

55 Furkan, 25/43.

56 Câsiye, 45/23.

57 Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 474.

ve koçlar keserek dostları olan İç Oğuz, Dış Oğuz Beylerini davet etmesini, açları doyurmasını, çıplakları giydirmesini, borçluları borçtan kurtarmasını salık verir. Çünkü cömertçe yapılan hayırlar icra edildiği topluluk içerisinde ağzı dualı birinin vesilesiyle makbul olup, Tanrı'nın kendilerine evlat nasip edeceğine inanıldığı için niyaz edilmektedir. Onun bu talebi Türk kültüründe çocuğu olmayan kadının, ağzı dualı pir veya bir dervişin verdiği elmayı yedikten sonra hamile kalması ve doğan çocuğunda büyük işler başaran bir kahraman olduğu inancını hatırlatmaktadır.⁵⁸

Dirse Han'ın eşinin başa gelen zilletten kurtulmak için fakir fukaraya yardım edilmesini tavsiye etmesi tasavvufi geleneğin esaslı uygulamalarındandır. Hz. İbrahim'e kendisine oğul müjdelemek için meleklerle hemen bir buzağı kesmiş, pişirmiştir.⁵⁹ Hz. İbrahim'in kan akıttıktan sonra çocuk sahibi olduğu gibi Dirse Han'ın eşi de ziyafet için akıtılan kan ve ikram edilen etler vesilesiyle hamile kalmıştır. Tasavvuf erbabınca büyük veli olarak telakki edilen İbn Arabi, kullukla birleşen efendiliğin terbiye edilmesi için kan akıtmak gerektiğini söylemektedir.⁶⁰

Eşinin telkinleri ile zekât ve sadakanın Dirse Han tarafında bol bel verilmiş olduğunu okuruz. Allah'ın; "De ki, hakikaten Rabim, kullarından dilediği kimseye rızık bol verir, dilediği kimseye de sıkar. Başkaları için neyi hayırda harcarsanız, ona bir bedel (halef) verir."⁶¹ buyurduğu müjdenin karşılığı olarak kendisine bir oğul verilecektir. Türk tasavvuf geleneğinin başat karakterlerinden İbn Arabi, Hz. Peygamber'in; "Muhakkak ki, fakirden elinden önce sadaka Rahman'ın eline düşer. Aranızdan birisi mallarını artırdığı gibi Allah da onun verdiği sadakayı bereketlendirir." hadis-i şerifini beşeri nefsin, Allah'ın bekâsıyla nimetlendirileceği şeklinde yorumlar.⁶² Onun bu tevili ile Dirse Han'ın ölümle son bulacak bedensel varlığının yapmış olduğu hayırlar vesilesiyle doğacak oğlu Boğaç ile ilahi bekânın bir numunesi olabileceği anlamına gelecektir. Zira Tevbe Sûresi 111. âyette; "Allah, müminlerden nefislerini ve mallarını satın almıştır." bildirildiği üzere Allah, kullarını ile onların hiç zarar etmeyeceği bir ticaret tesis etmiştir. Bu manada sadakaların belaları def edeceği hadis-i şerifinde⁶³ de belirtildiği gibi Dirse Han ileride başına gelecek belalardan kurtulurken yapmış olduğu iyiliklerin karşılığını alacaktır. Halka hizmetin Hakk'a hizmet olduğu düşüncesini benimseyen tasavvufun Türkler arasında yerleşmiş olduğunu gördüğümüz bu destan tek örnek değerlidir.

Allah'ın kesin vaaadinin bir bedeli/halefi olarak Dirse Han'ın vermiş olduğu sadakalar kendi yerine geçecek bir oğul ile mâkes bulmuştur. Halef ifadesinin verilen sadakanın daha fazlasıyla kişiye döndürülmesi anlamının yanında Dirse Han'ın kendinden sonra liderliğini devam ettirecek bir halef verilmiş olması dikkat çekicidir. Zira cömertliği ile bilinen Hz. İbrahim'in de neslini devam ettirecek evlatları yokken bolca ikram ettiği yemekten sonra kendisine seçilmiş soyunun devamını sağlayacak evlatlar nasip edilmiştir.⁶⁴

Dirse Han'ın cömert yardımlarının bereketi doğan oğlunda da kendini gösterir. Sağlıkla büyüyen oğlan on beş yaşında Bayındır Han'ın ordusuna asker olur. Bir gün arkadaşlarıyla meydanda aşık oynarken Bayındır Han'ın kuvvetli boğası ile karşı

58 Yaşar Bedirhan, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü (Konya: Eğitim Kitabevi, 2009).

59 Hüd, 11/69.

60 M. Mustafa Çakmaklıoğlu, İbn Arabi'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 336.

61 Sebe, 34/39.

62 Çakmaklıoğlu, İbn Arabi'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları, 252-253.

63 Tirmizî, "Zekât", 28.

64 Ankebût, 29/27.

karşıya kalır. Bayındır Han'ın güreştirmek için özenle yetiştirdiği boğayı her iki tarafından üçer olmak üzere toplam altı kişi ancak zapt edilebiliyordu. Boğa meydandan kaçmayan oğlana hamle yapar. Cesaret ve kuvvetini kullanan oğlan boğayı yener. Dede Korkut oğlana Boğaç adını koyar. Adını kendisinin verdiği Boğaç'ın yaşını ve ömrünü Allah'ın vermesini niyaz eder. Ki bu duasıyla Dede Korkut, İslam itikadının temel unsurlarından olan kader ve ölüm ile ilgili âyetlere atıf yapmıştır.

Boğa metaforu; kalın kafalılık, saflık, incelikten yoksunluk ve beceriksizliği temsil etmek için kullanılmıştır.⁶⁵ Tasavvufi açıdan değerlendirildiğinde boğanın nefs-i emmâre yani hayvani bir benlik özellikleri olan yeme, içme, uyuma ve cinsel şehvete düşkünlüğü ifade ettiği görülür.⁶⁶ Tasavvufi sembolizm yoğun kullanıldığı *Mesnevi*'de de boğanın yukarıdaki anlamla hemen hemen aynı manada kullanıldığı görülür. Örneğin; “Hayvan duygusu padişahı görseydi öküzle eşek de Allah'ı görürdü.”⁶⁷; “Kuyruğunun sebep olacağı yara yüzünden can kurtulsun diye öküz kesmek, seyrin şartlarındandır. Sen de derhal öküz nefsin hakkında gel de gizli ruh dirilsin, akıllansın.”⁶⁸ “Allah'ın yüce adını ummadan bu suyu bir an bile kim içebilir? Sadece öküz ve eşek!”⁶⁹

Her ne kadar güç ve cesaret yönünden yetkin olsa da Boğaç'ın akıl ve edep yönünden zayıf olduğunun anlaşıldığı efsanede adına uygun şekilde Boğaç'ın nefsanî ahvaline resmedilmektedir. Zira Boğaç, kendisi evvel dünyaya gelmezden evvel babası Dirse Han'ın gözdesi olan kırk yiğidi hiç anmaz, hatırlarını gözetmez olmuştur. Halbuki kendisine miras kalan taht ve yurtluğun teminin de bu yiğitlerin emekleri vardır. Nefs-i emmârenin bencilliği ve cahilliği nedeniyle vefa ve sadakat ilkelerini unutan Boğaç sahip olduğu kötü vasıflarının kurbanı olacaktır. Zira yukarıda değinildiği üzere nefs-i emmâre kurban edilmelidir.

Dirse Han'ın kırk yiğidi, Boğaç Han'ın kibri, cahilliği ve bencilliğine karşı hasmâne bir tavır geliştirmeye başlamışlardır. Organize olan kırk yiğidin yirmisi ağız birliği ederek Dirse Han'a, oğlu Boğaç hakkında iftiralar düzdüler. Oğuzun kızlarına, yaşlılarına zulümler ettiği yönünde yalanlar düzdükten sonra hanlar hanı Bayındır'ın olanlardan haberi olması halinde kendisine gazap edeceğinden söz ettiler. Bunları da duyan Dirse Han, Boğaç'ı öldürmek üzere yanına getirmelerini ister. Boğaç'ın kendilerini dinlemeyeceklerini söyleyen yiğitler av planı kurarlar. Dirse Han'ın av esnasında Boğaç'ı öldüreceklerdir.⁷⁰ Kibir ve gösteriş düşkünü olan nefs-i emmâresi yüzünden Boğaç kendisine kurulan tuzağın farkında bile değildi. Akıl ve ince düşünüş yönünden zayıf olmasının yanında şımartılmış nefsanî kuvvetlerinin coşkusu ile Boğaç hemen öne atılır. Nefs-i emmârenin açığa çıkan diğer bir özelliği olan acelecilikle babasının önünde ok atmaya hazırlanır. Onun zaafı bilen kiskanç ve hilekâr fitneciler Dirse Han'a, “Dirse Han, görüyor musun oğlanı, kırdı bayırda geyiği kovalıyor senin önüne getiriyor, geyiğe atarken ok ile seni vurup öldürecek, oğlun seni öldürmeden sen oğlunu öldürmeğe bak!” diyerek onu tahrik ederler. Onların hilelerine aldanan Dirse Han hışımla sert yayını eline alır, üzengeye kalkıp kuvvetle çektikten sonra Boğaç'a doğru atar. Boğaç'ı iki küreğinin arasından vurup

65 Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 874.

66 Ahmet Ögke, *Elmalı Erenlerinde Mana Dili* (Ankara: Elmalı Belediyesi Yay., 2007), 120.

67 Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, çev. Ç. İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı. (İstanbul: M.E.B. Yay., 1990), II: 65.

68 Mevlana, *Mesnevi*, II: 1445-1446.

69 Mevlana, *Mesnevi*, II: 3081.

70 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 14-17.

yere düşürür.⁷¹

4.Savaş Hilesi

Dirse Han'ın en yakınındaki adamları tarafından tuzağa düşürülmesi, onun nefis terbiyesine devam etmemiş olduğunu gösterir. İnce düşünüş ve ferasetten yoksun olduğunun delili; hem oğlunu hem de yıllarını beraber geçirdiği adamlarını iyi tanıyamamış olmasıdır. Oğlu Boğaç'ın ve adamlarını iyi yetiştirilmemiş olması da onun eksikliğidir. Bunun dışında oğlun, babanın yansıması olduğu gerçeği pedagojik, epigenetik olguların yanında dini açıdan da evladın babaya nispeti ile ortadadır. O nedenle Boğaç'ın sergilediği gadap, ucub ve kibir gibi sıfatları⁷² emmâre nefsinin yanında babasından ona epigenetik miraslardır.

Yiğitlik kültürünün hayli baskın olduğu bir toplumda liderlik eden Dirse Han, Hz. Peygamber'in; gerçek pehlivanın, öfkelenildiğinde kendine hâkim olabilen kişi olduğu sözünü⁷³ dahi hatırlayamayacak derecede nefisine yenik düşmüştür. Dirse Han'ın öfkesinin aklının önüne geçmesinin sebebi ise riyâzetten uzak bir yaşam tarzına sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bey olması nedeniyle de nefis-i emmârenin yedi özelliğinden⁷⁴ kibri ile tuzağa çekilmiştir. Zira etrafındaki yiğitleri, onun öfkesini arttırmak için Bayındır Han nezdindeki itibarını alet etmişlerdir. Bu nedenle nefsin diğer unsurlarının tatmini ile toplumun önderi olan konumundaki Dirse Han, Gazâlî'nin de ifade ettiği üzere kibri, nefsin kötü huyların başı, aslı ve en büyüğü⁷⁵ olarak tecelli ederek kendine zarar vermiştir.

Boğaç'ın hızla büyüyip serpilmesi onun da riyâzetten uzak yaşadığı için beden kuvvetinden ötürü kibir, ucub ve gadab duygularına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nefs-i emmârenin vasıflarını temsil eden Boğaç adını almış olması da tesadüf değildir. Dirse Han ve Boğaç nefis terbiyelerinin eksikliği nedeniyle düştükleri tuzağı kuranlar ise oldukça kurnazdır. Eğer nefis terbiyesine sahip olsalardı kendileri için tuzağa düşme sebebi olan kibir ve öfkelerini akıllarıyla yiğitlik ve yüceliklerine hizmet ettirebileceklerdir. Zira kabaran öfke ancak akılla dizginlenebileceği gibi sonuçları itibarıyla da pişmanlık ve utanç verici akıbetten emin olunacaktır.⁷⁶

Dirse Han'ın adamlarının Boğaç'a karşı hasetlerinin sebebi kıskançlıklarıdır. Dirse Han nezdinde kıymetlerinin düşeceği zannıyla Boğaç'a besledikleri kıskançlığın ad töreni ile zirveye ulaşmış hasede evrildiği anlaşılmaktadır. Haset, bir başkasının sahip olduğu şeye karşı gösterilen tahammülsüzlük ve o şeyin yok olmasını istemek olarak tarif edilmiştir.⁷⁷ O şeyin yok olmasını istemeye varacak seviyeye ulaşmış bu kötü düşünceyi Hz. Peygamber; ateşin, odunu kül ettiği gibi hasedin de iyilikleri yok ettiğini bildirmiştir.⁷⁸ Hâdis de belirtildiği gibi Dirse Han'ın yiğitleri yıllarca yapmış oldukları hizmetlerini hasetliğin ateşi ile küle çevirmişlerdir. Dirse Han nezdindeki konumlarının Boğaç yüzünden düşeceğini zanneden adamları, İblis'in düştüğü hataya düşmüştür. Zira henüz Hz. Adem yaratılmamışken Allah'ın katında yüksek bir konumu olan İblis, Hz. Adem'in yaratılmasıyla kıskançlık, kibir ve ucubunun kurbanı olmuştur. Kendinden sonra yaratılmış ve üstünlüğüne boyun eğilmesi istenen Hz. Adem'e secde

71 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 17.

72 İmam Gazzâlî, *İhyâ*, çev. Mustafa Çağrıncı (İzmir: DİB, 2020), III, 241-298.

73 Buhari, 28: 42.

74 Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nufûs* (İstanbul: Arslan Yay., 1971), 255-256.

75 Gazzâlî, *İhyâ*, 256.

76 Gazzâlî, *İhyâ*, 257-258.

77 Gazzâlî, *İhyâ*, 281.

78 *Ebu Davud*, 4903.

etmemiştir.⁷⁹

İmkânları ve kudretleri olmadığından ötürü haset ve öfkelerini direk belli edemeyen Dirse Han'ın adamları için sinsice plan kurarlar. Geyik avının bahane edilmiş olması metaforik açıdan ayrıca önemlidir. Zira hevâ, kibir ve öfkelerine hâkim olamayarak akıl dışı hareketlere tevessül eden Dirse Han ve Boğaç'ın Hakk'ın terbiyesi, masumluk ve nezaketin temsili olan geyik avı ile sinanmış olmaları tevafuk olamaz. Zira Bamsı Beyrek ile Pay Piçen kızı Banı Çiçek'in buluşmasına vesile olan figür de geyiktir. Geyiğin peşinde giden Bamsı Beyrek, onun öncülüğünde Banı Çiçek'in otağına sonra da kalbine ulaşır.⁸⁰ Tıpkı Bamsı Beyrek destanında olduğu gibi burada da geyik, nefislerinin karanlıklarında kaybolan, ham duygularının esiri olanlar için sevgi ve doğruya erişmenin bir vasıtası olmuştur.⁸¹

İnce düşünüşten yoksun, kaba güç ve şehvet düşkünü boğanın, letâfet ve rakikliği ile mânevi yolu muhabbet ile açan geyik, mistik misyonunu destanın sonunda yine icra edecektir. Türeme efsanelerinin yanında geyiğin koruyucu vasfını⁸² günümüzde “Geyikli Baba” başta olmak üzere geyikle ilişkilendirilen velilerde görmekteyiz.⁸³ Tasavvufun Türkistan diyarında yayılmasında büyük katkısı olan Hakim Ata'nın mezarında toplanan geyiklerin zikir çıktıkları nakledilmiştir.⁸⁴ Yerde ve gökte bulunan her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini bildiren âyet bu tarz veli kerâmetlerinin efsane olmanın ötesinde mümkün olabileceğinin ispatıdır.⁸⁵

Geyik/ceylan metaforunun Mesnevi'de hemen aynı amaç için kullanıldığı görülür. Şöyle ki; “Sofî, avın ardına düşen, ceylanın ayak izlerini fark edip onların izini süren avcıya benzer. Bir süre sonra izini sürdüğü ceylanın ayak izleri işe yarar. Daha sonra ise izden ziyade ahudaki miskin kokusu yolu göstermeye başlar. O nedenle izlere, izlemeye şükredip yol alınırsa sonunda, o adımlamalar ve o yol alma vesilesiyle murada erişilir yüzünden murada ulaşılır.”⁸⁶

Geyiği bir hile olarak kullanan Dirse Han'ın adamları farkında olmadan onlar için mânevi olgunluğun ve hakikâtin yolunu açmaktaydılar. Dirse Han'a hainlik eden hasetçi muhterislerin akıbetlerinin işaret eden bir âyette şöyle buyrulmaktadır: “Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”⁸⁷

Boğaç'ı vurduğu yerde terk eden Dirse Han yurduna döner. Hanımı oğlunun ilk avı olduğu için aygır, deve ve koç kestirmiş baba ve oğlu beklemektedir. Oğuz beylerine ziyafet vermek için kırk narin kızı hizmet etmek için yanına alıp Dirse Han'ı karşılar. Oğlu Boyaç'ı görmeyince Dirse Han'a “evimin tahtı” gibi övücü sözler ile başladığı karşılaşmada “Göz açıp da gördüğüm, “gönül verip sevdiğim” diyerek hitap ettiği

79 A'raf, 7/12.

80 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 53-95.

81 Canan Parla, “Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da Yaptığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım”, *Turkish Studies*, 9/10, 2014, 875.

82 Esmâ Şimşek, “Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan Ana Geyik Efsanesinde Mitolojik Unsurlar”, *Millî Folklor*, S. 26, 1995.

83 Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989), 22.

84 Gıyasettin Aytas, “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik”, *Hacı Bektaş Velî Dergisi*, S. 12, 1999, 163.

85 İsrâ, 17/44.

86 Mevlana, *Mesnevi*, II, 161-163.

87 Enfâl, 8/30.

Dirse Han'a karşı duyduğu mahrem sevgisini hatırlatır. Ki göremediği oğlundan haber almak için Dirse Han'ın gönlü yumuşasın. Ayrıca aile ve hay kavramları açısından Türk kadının sahip olduğu bilinci sergilemesi açısından "Göz açıp da gördüğüm, "gönül verip sevdiğim" ifadeleri tasavvufi edeple tam bir uyum arz etmektedir.

Hiçbir tepki vermeyen Dirse Han'ın eşi devamında gözünün seğirdiğinden ve oğlunu emzirdiği süt damarının sızladığı söyleyerek kötü ahvalin kendisine âyan olduğunu ima eder. Sezgisi kuvvetli Dirse Han'ın eşinin sofrası bol, misafiri çok, fakir ve maneviyat ehlini gözetken yüze gönüllü bir Türk kadını olduğu anlaşılmaktadır. Doğmadan önce yaptığı gibi Boğaç'ın ilk avı sonrası da Allah'a şükür için birçok hayvan kanı akıtır. Daha önce akıtılan kanlar Boğaç'ın doğumunun habercisi olduğu gibi şükür için akıttığı kanlar ise yaralı Boğaç'ın kurtulmasına vesile olacaktır. Zira Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi sadakalar ile belalar def edilir,⁸⁸ hastalar da yine sadaka ile tedaviye kavuşur ve iyilikler ömrü uzatır.⁸⁹ Dirse Han'ın nefsanî zaafına karşılık eşi manevi yönden çok daha olgun bir durumdadır. Zira *Dede Korkut'un Kitabı*'nin mukaddimesinde tasnif edilen evinin direği olarak vasıflandırılan kadını yansıtmaktadır. Beyinin yokluğunu aratmayan, misafiri hoş karşılayan, sofrası bol olan bu kadınlar Hz. Aişe ve Hz. Fatıma'ya benzetilir.⁹⁰

Dirse Han'ın hasetçi adamları, hanın eşine de yalan söyleyerek konuyu geçiştirir. Sezgileri kuvvetli olan Boğaç'ın annesi oğlunu aramaya koyulur. Kazılık Dağı'na gelir. Dağ metaforu Türkler tarafından çok sık kullanılmıştır. Zira Türkler her şeyin olduğu gibi dağlarında ruhu olduğuna inanırlardı.⁹¹ Tasavvufi düşüncede de her yaratılmışın bir ruhu olduğu dile getirilmiştir. Kur'an'da dağ sembolünü mistik bir mekân olarak görmekteyiz. Hz. Muhammed'e vahyin ilk defa Nur Dağı'nda inmiştir. Hz. Musa'da Tur Dağı'nda Allah ile konuşmuştur. İnsanın yüklendiği İslamiyet ve halifelik emanetinin teklif edilenlerden biri olan dağın mesuliyetinin ağırlığından ötürü reddetmiş olmasında aynı zamanda dil ve konuşma yetisinin olduğunu anlıyoruz.⁹² Türklerin canlı kabul ettiği dağların Tanrı ile konuştuklarına inandıkları için dağları Tanrı'ya giden bir yol olarak kabul etmişlerdir. Yüksekliklerinden ötürü Gök Tengri'ye en yakın olan dağlara ki, başta Tanrı Dağı olmak üzere Tanrı ile ilgili adlar koydukları görülür.⁹³

Kurbanlarını kutsal saydıkları dağlarda veren ataları gibi Dirse Han ve eşi oğullarını bir dağda kurban vermişlerdir. Oğlunu kurban veren Dirse Han'ın eşi sezgilerin götürdüğü ruhsal mekanda karga ve kuzgunları görür. Karga ve kuzgunların olduğu yere yönelince oğlunu kanlar içinde yatar bulur. Tasavvufi sembolizmde nefsinin isteklerinde koşmak ve hilekârlık anlamlarına gelen karga metaforu destan bu iki manayı da içermektedir. Dirse Han'ın öz oğluna ettiğini remzeden karganın yaptığını sembolik açıdan Mevlana çok güzel dile getirmektedir; "Olgun kişilerin nuru, Mazagalbasar⁹⁴ aklıdır... Karganın aklıysa mevtalara mezar kazma üstadıdır! Karga, kendi ardınca uçan canı sonunda mezarlığa götürür! O yüzden kendine gel de kargaya benzeyen nefsin peşinden koşma...Çünkü nefis kargası, seni mezarlığa götürür, bağa, bahçeye değil!"⁹⁵ Dirse Han'ın eşinin manevi yapısından ötürü görüşünün Hakk nuru

88 Tirmizî, "Zekât", 28.

89 Tirmizî, "Kader", 6.

90 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 5.

91 Murat Uraz, *Türk Mitolojisi* (İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994), 232.

92 Ahzâb, 33/72.

93 Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, 43.

94 "Göz kaymadı, sınırı da aşmadı" anlamına gelen Necm Sûresi, 53/17. âyet.

95 Mevlana, *Mesnevi*, IV, 1310-1312.

olduğu söylenebilir. Hakk nuruyla olan bakışı sayesinde hevâ ve hilekârlığın sembolü olan kargalardan oğluna erişebilmiştir. Dede Korkut gibi mistik sembolizmde sıklıkla kullanan Mevlana, karga için şu beyitleri serd eder; “Bilgisizlik, akılda öyle bir bağınazlıktır ki buna tutulanların şehirlerinde kargalar uğursuz uğursuz öterler, yerleri, yurtları virâneye döner. Onlar mazlûmlar için kuyu kazdılar fakat kazdıkları kuyuya kendileri düştüler, sorada feryat fidan etmeye başladılar.”⁹⁶ Destan ile birebir örtüşüne karga metaforu *Dede Korkut Kitabı* ile tasavvufi sembolizmin iç içe olduğu görülür.

Yaralı haldeyken ona saldırmaya yeltenen kuzgun ve kargaları Boğaç’ın köpekleri kovalıyordu. Hilekârların açtığı yaranın derinleşmemesi için Ashab-ı Kehf’in köpeği gibi sadakat ve vefanın temsili bu hayvanlar, Dirse Han’ın namert adamlarından daha kıymetlidir. Türkmenin sadık köpeğini öven Mevlana, yabancıya ve düşmana karşı aslancasına atılmalarından söz eder. Sadakat örneği olan köpeklerin kullukta kendisinden geri olmadığını dile getiren Mevlana, Türk’ün de hayat ve kudret neşvesini hatırlatır. ⁹⁷Yüce gönüllü ve fakir dostu annesinin dua ve sadakaları ile Hızır, Boğaç’a yetişir. Kaba ve kibirli bir nefse sahip Boğaç’ın yarasına merhem olarak dağ çiçeği ve anne sütünün karışımı merhemi tarif eder.⁹⁸ Narinlik ve merhametin iki ana unsuru Boğaç’ın katı nefsâni yaralarının merhemi olmuştur. Boğaç’ın annesi merhametin tecellisi olan kadın figürüyle Türk aile yapısındaki önemini göstermektedir. Dirse Han’a olan sevgi, sadakat ve edebi, Boğaç’ın dünyaya gelmesindeki cömertliği ve sabrı ile annesi, Hz. Peygamber’in buyurduğu dünyada kendisinden daha kıymetlisi bulunmayan sâlihâ kadın vasıflarını sergilemiştir.⁹⁹ Dirse Han ve Boğaç’ın nefsâni zaaflarına bakıldığında yuvanın dışı kuş tarafından kurulup korunduğunu söyleyebiliriz. Bu manada Boğaç’ın annesi, hadis-î şerifte bildirildiği üzere Dirse Han’ın sadece dünyası adına değil âhireti içinde kurtuluş vesile olmuştur. Şöyle ki, “Allah kime salih bir eş nasip etmişse, dininin yarısına yardım etmiş demektir. O halde o da dininin diğer yarısını korumada Allah’tan korksun.”¹⁰⁰

Dirse Han’ın eşi, Boğaç’ı kurtararak ikinci defa ona can olur. Mevlana’nın, “kadın; Hakk nurudur, sanki yaratıcıdır, yaratılmış değildir” tarifini uygun davranışlar sergiler. Boğaç’ı oradan alıp gizlice eski sağlığına kavuşturur. Yaşadığını öğrenen namertler olanların açığa çıkmasından korktukları için Dirse Han’ı kimseye duyurmadan yakalayıp esir eder sonrada kâfir yurduna doğru yönelirler.¹⁰¹ Olanları duyan Dirse Han’ın eşi, Boğaç’a atasını kurtarması söyler. Kırk yiğidi ile yola babasının peşine düşen Boğaç’ı gören namertler onu da tutsak edip kâfire satmak ister. Konuşulanları duyan Dirse Han, oğlu olduğunu bilmediği halde bu gence merhamet edilmesini için adamlarına seslenir: “Kırk yoldaşım aman Tanrı’nın birliğine yoktur şüphe!” diyerek, gelen genci onların elinden kurtarmak ister. Buradan anlaşılmaktadır ki Dirse Han, her ne kadar bazı nefsâni zaafıya sahip olsa da iman ve fedakârlık erdemine sahip bir lider olduğunu göstermektedir. Oğlu olduğunu bilmediği bu genci, namert adamlarından kurtarmak ve geri çevirmek için ikna etmeye çalışır. Kendi oğlunu, iftiralara kapılarak öldürmeye çalışan Dirse Han’ın tanımadığı bir genç için göstermiş olduğu merhamet Türklerin yönetim anlayışının bir tezahürüdür. Dirse Han, genci ölümden korumak için kopuzu eşliğinde maniler düzer. Yaşlı olduğu için kendisini, onun için tehlikeye atmaması gerektiğini söyledikten sonra Boğaç’a ettiği kötülüğü

96 Mevlana, *Mesnevi*, III, 395-396.

97 Mevlana, *Mesnevi*, I, 830-832.

98 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 20.

99 İbn Mace, “*Nikâh*”, 5.

100 Taberâni, 2003, 972.

101 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 22-23.

dile getirerek günahkâr olduğunu şu ifadeyle itiraf eder; “Benim için geldinse eğer oğlancığımı öldürdüm. Yiğit! Sana günahı yok. Dön geri!”¹⁰² İkna olmayan Boğaç, kırk adamı ile saldırıya geçer, babasını kurtarır. Dirse Han, oğlunun sağ olduğunu burada öğrenir.

Kırk yiğit ve kırk ince belli kız tabirlerinde geçen kırk rakamı Türk kültüründe kırklamak tabirinde olduğu gibi başta doğum olmak üzere, evlenme ve ölüm ile ilgili inançlarda karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³ İslam’da kırk gün arınma süresidir. Zira dervişler manevi terbiye için kırk günlük çile çıkarmalıdır. Birçok peygambere vahiy kırk yaşında inmiştir. Velilerle buluşmak, kırklara karışmak olarak tarif edilmiştir.¹⁰⁴ Bazı mezheplerde kırk kişi tamam olunca ancak Cuma Namazı kılınabilmiştir. Hz. Ömer ile kırk kişi olan Müslümanlar¹⁰⁵ adeta yeterli toplumsal kuvveti tesis etmiş oldukları suuruyla dinleri açıklama ve cesurca yaşamaya başlamışlardır. Benzer şekilde Kürşad’ın kırk çerisi ile Çin sarayını basması¹⁰⁶ sanki toplumsal birlikteliğin yeter sayısına işaret etmektedir.

Sonuç

Boğaç’ın doğumuna Kara Otağ ile vesile olan Bayındır Han, Dirse Han’ın ailesinin ve beyliğinin kötülüklerden arınma mücadelesini başlatmıştır. Nef-i emmârenin karalığında başa gelen bu olaylar Allah’ın Celâl sıfatının tecellisidir. İnsanın en alt benliği olan nefs-i emmârenin üstünde başka nefis mertebeleri de vardır. Bedensel haz ve hayvani isteklerin membâi olan kararmış nefis, Allah’ın Celâl tecellileri ile renksizliğin ve Hakk nurunun keyfiyetsizliğine sebeptir. Nefsin kötü arzularından kurtulup Cemâl tecellilerine erişerek gerçek üstün benliğe ulaşabilmek mümkündür. Destanda kullanılan “kara otağ” metaforuyla Dirse Han’ın ailesi ve yakınındaki adamlar üzerinden maruz kalacağı menfi durumlara işaret edilmiştir. Hiçbir şeyi boşuna yaratmayan Malikü’l-Mülk olan Allah’ın; hoşla gitmediği halde gazayı emretmesinden sonra kişinin hoşlanmadığı şeyde hayır olabileceğini bildirdiği¹⁰⁷ âyet Dirse Han ve ailesinin ahvalini özetlemektedir.

Çocuksuz hanenin gamlı hali girilen mücadele ile hem özünü bulmuş hem de Dirse Han’ın halefligi oğlu Boğaç Han sayesinde büyümüştür. Hanlar Hanı Bayındır’ın tevbe چراğını tutuşturduğu “kara otağ” Dirse Han’ın muhasebesi içsel yolcuğun azığı olmuştur. Nefis ile cihadın büyük mücadele olduğu tecrübesini örneklediren Dirse Han ve oğlu Boğaç bireysel gelişimleriyle birlikte Türk toplumunun gaza bilincini de aksettirmiştir. Türk toplumunda kendini etkin şekilde gösteren mücadele geleneğinin tasavvufi mücâhede kavramı ile kesişmesinin bir örneği olan destansı hikâye ilerleyen zamanlarda arketipleşen Alperen ruhun özgün örneğidir.

Alperen misyonunu veli vasfı ile taşıdığı dile getirilen Dede Korkut’un manevi şahsiyeti tasavvufi ilmi içerisinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. *Dede Korkut Kitabı*’nda aktarılan bilgilerin tasavvufi klasik eser ve kavramlar eşliğinde değerlendirildiği ilk bölümde Dede Korkut’un atalar kültürünün ötesinde Türklerin manevi terbiyesindeki etkisinden ötürü bugün de kerâmeti devam eden bir veli olduğu

102 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 25.

103 Altun, *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, 160.

104 Annemarie Schimmel. *Sayıların Gizemi*, İstanbul: Kabcacı Yaynevi, 2000, 268.

105 Ebu Abdullah Muhammed İbn Sa’d. *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*. Beyrut: Dârü’s-Sadr, 1968, III, 270.

106 Gökçen Kapusuzoğlu, “Tarihi Bir Kişilik Olrak Kürşad ve 639 Yılı”, *Gazi Türkiyat* Güz S. 21, 2017, 122, 126, 127.

107 Bakara 2/216.

söylenebilir.

Dirse Han'ın muhatap kaldığı renk sembolizmi ile giriştiği nefis muhasebesinin bir sonucu olarak dünyaya gelen Boğaç'ın doğumu başka bir mücadeleye neden olmuştur. Türk töresinde büyük kıymete haiz aile ve çocuk sahibi olmanın aynı zamanda ilahi bir imtihan olduğunun işlendiği destan, İslamlaşma süreci devam eden Türk toplulukları için öğretici görevi görmüştür. Örneğin iffet ve sadakat timsali Boğaç'ın annesi, ailesi için sergilediği rahmet ve merhamet örneği ile tasavvufi telakkinin Türk toplumundaki işlevini icra etmiştir. Rahman isminin tecellisi olarak hem eşinin hem de oğlunun ikinci yani manevi doğumlarında başat rol üstlenmiştir. Onun örneğinde anne figürünün Türk toplumu ve tasavvufi gelenek içerisindeki ortak fonksiyonun dramatik ve didaktik şekilde aktarıldığı destan, mistik sembolizm yönü itibarıyla ilk defa değerlendirilmiştir.

Böyle bir anneye sahip olmasına rağmen Boğaç Han'ın kendi mücadelesi kaçınılmazdır. Zira destanın başkahramanlarından bir tanesi olarak Türk töresindeki konumunu ispatlamak durumundadır. Bu uğurda en büyük düşmanı kendi nefsidir. Vefasız ve kibirli nefsi babasının dostlarının, ona düşman olmasına neden olmuştur. Gücüyle kazandığı Boğaç adının remzi olan boğa nefsi-i emmâre'ye işaret etmektedir. Boğanın dışında geyik, köpek, karga, kuzgun gibi hayvan sembollerinin yer bulduğu destanda, nefsin barındığı çeşitli vasıfların olay örgüsü içinde sufi gelenekle paralellik arz edecek şekilde kullanımı söz konusudur. Nefislerde başlayan ve dış dünyada devam eden mücadelenin semboller ile daha iyi anlaşılmasını sağlama çabası tasavvuf edebiyatının yaygın kullandığı bir yöntemdir. Dede Korkut tarafından kullanılan hayvan sembollerinin Türk toplumundaki ile hemen aynı manalara referansta bulunmaları geleneksel sözlü kültürel aktarımların yanında tasavvufi gelenek ile anlam ve ruhsal derinlik paydaşlığına me haz olduğunu düşünülebilir.

Destansı hikâyede kullanılan kırk sayı sembolizminin Türk-İslam halkları ve kültürlerinde izleri birçok toplumda kendini göstermektedir. “Kırklara karışmak” ifadesinin bir benzeri olarak “kırk arkadaş” bir sayı sembolizminin destanda sık sık tekrarlanması *Dede Korkut Kitabı*'ndaki mistik mana dünyasını bir başka işaret olarak gösterilebilir. Kitabın en yaygın destanlarından biri olarak Boğaç Han hikayesinde geçen olaylar ve metaforlar tasavvufi açıdan büyük ortaklıklar barındırmaktadır. Klasik öğretileri yanında tasavvufun felsefi ve psikolojik yorumları eşliğinde, metaforları bağlamında tahlil edilen destan Türk kültür tarihinde yaygın biçimde kendi hissettiren mistik bir anlatı numunesidir.

Kaynaklar

- Altun, Işıl. *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*. Kocaeli Yayıncı Yayıncılık, 2004.
- Aytaş, Gıyasettin. “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik”. *Hacı Bektaş Velî Dergisi*. Sayı: 12, 1999.
- Bedirhan, Yaşar. *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Konya: Eğitim Kitabevi, 2009.
- Bottero, Jean. *Gilgamiş Destanı*. çev. Orhan Suda. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Rûhu'l Beyân*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2020.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*. Anka yayınları, İstanbul, 2004.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. *İbn Arabi'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yay., 1996.
- Diggins, Anthony. *Run Away World: How Globalization Is Reshaping our Lives*. New York: Routledge, 2000.

- Esin, Emel. *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1978.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: M.E.B., 1971.
- Gazâlî, Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*. çev. Ahmed Serdaroglu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973.
- George, Andrew. *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*. New York: Penguin Books, 1999.
- Gökalp, Ziya. *Yeni Hayat Doğru Yol*. Haz. Müjgan Cunbur. Ankara: Güneş Matbacılık, 1976.
- Gömeç, Sadettin. "Şamanizm ve Eski Türk Dini", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 4, Denizli, 1998, 38-50.
- Gülensoy, Tuncer. *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâlabî. *Keşfu'l Mahcûb*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1968.
- İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- İnan, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: T.T.K. 1987.
- Kapusuzoğlu, Gökçen. "Tarihi Bir Kişilik Olarak Kürşad ve 639 Yılı". *Gazi Türkiyat*. Güz 2017/21:121-136
- Kırzioğlu, M. F. "Dede Korkut Kitabındaki Üç Destanın Tarihteki Yeri". *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*. Ankara: Pikim, 1973, 95-106.
- Kızılar, Hamdi . "Câhidî Ahmed Efendi'nin Abdest, Namaz ve Hac İbadetlerine Dair Bazı Bâtmî Yorumları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. S.17, 2006.
- Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*. Ankara: TTK, 1976.
- Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 1980.
- Kuşeyri, Abdülkerim. *Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Mevlana, Celaleddin Rumi. *Mesnevi*. çev. Ç. İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: M.E.B. Yay., 1990.
- Nasr, S. H. *İslam ve İlim*. çev.:İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*. çev.:Şehabettin Yalçın. İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Menakıbnâmeler*. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Ozak, Muzaffer. *Ziyet-ul Kulub*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 2019.
- Öğke, Ahmet. *Elmalı Erenlerinde Mana Dili*. Ankara: Elmalı Belediyesi Yay., 2007.
- Parla, Canan. "Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da Yaptırdığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım". *Turkish Studies*. 9/10, 2014, 867-884.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Müzekki'n-Nufûs*. İstanbul: Arslan Yay., 1971.
- Schimmel, Annemarie. *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Schimmel, Annemarie. *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Şahinler, Necmeddin. *Siyah ve Yeşil-Kur'an'da Renk Sembolizmi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Şeşen, Ramazan. "Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi. 10/11, 1981, 57-90.
- Şimşek, Esmâ. "Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan Ana Geyik Efsanesinde Mitolojik Unsurlar". *Millî Folklor*. S. 26, 1995.
- Tanyu, Hikmet. *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., 1973.
- Tanyu, Hikmet. *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara: AÜİFY, 1980.
- Topçu, Nurettin. *Türkiye'nin Maarif Davası*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- Uraz, Murat. *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994.
- Yesevi, Ahmet. *Divan-ı Hikmet*. ed. Mustafa Tatçı. Ankara: Merkez Repro Basım, 2016.

Extended Abstract

The Book of Dede Korkut, which is one of the basic oral works of Turkish folk culture,

contains many elements. It is seen that the religious content, which is one of the pioneers of civilization, is handled very intensively. The richness of the sufi interpretation observed in the Epic of Bogach Khan, located at the beginning of *The Book of Dede Korkut*, attracts attention. It is seen that Turks do not have difficulty in combining the values they have with sufism, which they have developed over time while living Islam. Because sufism, which is a journey into the dynamic and vast world of meaning of Islam, has guided the endless struggle of the Turks.

The first metaphor of the “black tent” used in the epic points to the negative situations that Dirse Khan will be exposed to through his family and the men close to him. The verse in which Allah, the Maliku'l-Mulk, who does not create anything in vain, states that there may be good in something that a person does not like after ordering a holy war even though it is unpleasant, summarizes the situation of Dirse Khan and his family.

The sorrowful state of the childless household found its essence with the struggle undertaken, and Dirse Khan's succession grew thanks to his son Boğach Khan. The black tent where Bayındır, as the Khan of Khans, kindled the apprentice of repentance became the provision of Dirse Khan's accounting for the inner journey. Dirse Khan and his son Boğach, who exemplified the experience that the jihad with the soul is a great struggle, reflected the ghaza consciousness of Turkish society with their individual development. The epic story, which is an example of the intersection of the tradition of struggle that manifests itself effectively in Turkish society with the concept of sufi struggle, is the original example of the Alperen spirit that became an archetype in later times.

The birth of Boğach, who came into the world as a result of the self-reckoning that Dirse Han entered into with the color symbolism he was exposed to, caused another struggle. The epic, which deals with the fact that having a family and children, which have great value in Turkish tradition, is also a divine test, has served as an instructor for Turkish communities whose Islamization process is ongoing. For example, Boğach's mother, who is the symbol of chastity and loyalty, fulfilled the function of sufi perception in Turkish society with the example of mercy and compassion she displayed for her family. As the manifestation of the er-Rahman Allah, she took on a leading role in the second, or spiritual, births of both her husband and her son.

Despite having such a mother, Boğach Han's own struggle is inevitable. Because as one of the protagonists of the epic, he has to prove his position in Turkish tradition. In this cause, his greatest enemy is his own self. His disloyal and arrogant self caused his father's friends to become his enemies. The bull, which is the symbol of the name Boğach, which he gained with his power, points to the nafs-emma. In the epic, where animal symbols such as deer, dog, crow and raven are used in addition to the bull, there is a use of various qualities that the self harbors in the plot in a way that parallels the sufi tradition. The effort to ensure that the struggle that begins in the self and continues in the outside world is better understood through symbols is a method widely used in sufi literature.